
UDK 368.914(497.6)
368.941.6(497.6)
Pregledni članak
Primljeno: 4. XII. 2011.

NIKOLINA OBRADOVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
686nika@gmail.com

PROBLEMI OBUHVATA MIROVINSKOGA I INVALIDSKOGA OSIGURANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Niska razina obuhvata sustava mirovinskoga i invalidskoga osiguranja u Bosni i Hercegovini nameće se kao jedno od temeljnih pitanja same održivosti ovih sustava. Naime nizak obuhvat osiguranja kao posljedicu ima gubitak prihoda od doprinosa i sve negativne posljedice nepovoljnoga odnosa između broja osiguranika i broja umirovljenika. Nadasve nizak obuhvat mirovinskoga osiguranja jedan je od osnovnih indikatora socijalne isključenosti velikoga broja osoba starije životne dobi u budućnosti kao i socijalne isključenosti velikoga broja radno sposobnoga stanovništva u sadašnjosti. Stručnjaci Svjetske banke tvrde da zemlje s niskom razinom bruto domaćega proizvoda po glavi stanovnika imaju nisku razinu obuhvata mirovinskoga osiguranja i vice versa. Ova teorija testirana je i potvrđena primjenom korelacijske analize stope obuhvata mirovinskoga osiguranja i razine društvenoga proizvoda po glavi stanovnika u Bosni i Hercegovini za razdoblje od 1970. do 1990. godine. Za poslijeratno razdoblje urađena je procjena i analiza obuhvata entitetskih sustava mirovinskoga i invalidskoga osiguranja u Bosni i Hercegovini rabeći podatke nositelja osiguranja i procjene stanovništva prema Anketi o radnoj snazi. Niska razina obuhvata mirovinskoga osiguranja u Bosni i Hercegovini uvjetovana je niskom razinom gospodarske aktivnosti što se reflektira u niskoj razini prijavljene zaposlenosti, rasprostranjenosti takozvanoga

rada na crno i čestoj praksi prijavljivanja niže osnovice osiguranja. Negativne posljedice po sustav mirovinskoga i invalidskoga osiguranja višestruke su i dugoročne.

***Ključne riječi:** obuhvat sustava mirovinskoga osiguranja, obvezni sustav mirovinskoga i invalidskoga osiguranja tekuće raspodjele, evazija doprinosa*

1. Zašto je obuhvat važan

Svaka shema osiguranja kao cilj ima obuhvatiti što veću populaciju. Međutim javni sustavi mirovinskoga osiguranja trebaju imati javnu obvezu uključiti što veći broj stanovnika kako bi pravo na mirovinu, odnosno osiguranje dohotka u starosti stekao što veći dio populacije. Jedan od osnovnih čimbenika učinkovitosti sustava prvotno se zasniva na sposobnosti prikupljanja doprinosa od gospodarski aktivne populacije, odnosno sposobnosti sustava da u mirovinsko osiguranje uključi što veći broj radno djelatnih stanovnika. Problem obuhvatnosti sustava mirovinskoga osiguranja sve se više izučava jer predstavlja jedan od glavnih indikatora socijalne inkluzije i učinkovitosti državne politike glede osiguranja dohotka starim osobama. Stoga se i uspješnost samoga sustava jednim dijelom procjenjuje stopom obuhvata sustava. Europski zakonik o socijalnoj sigurnosti iz 1964. godine, kao osnovno sredstvo Vijeća Europe kojim su uređeni najniži standardi socijalne sigurnosti u Europi (sredstvo minimalne harmonizacije), nalaže državama ugovornicama, koje primjenjuju sustav mirovinskoga osiguranja, da pokrivenost zaposlenoga stanovništva sustavom davanja za starost mora biti najmanje 50% svih zaposlenih ili 20% svih stanovnika.

Definicija obuhvatnosti sustava ponajprije je vezana za načela na kojima se temelji funkcioniranje sustava mirovinskoga osiguranja i podrazumijeva dvije faze. Prva se faza odnosi na razdoblje kada osoba plaća doprinose za mirovinsko osiguranje, dok se druga odnosi na primanje mirovine, odnosno obuhvat mirovinskoga osiguranja starijih osoba. Ovaj se rad bavi isključivo obuhvatom sustava mirovinskoga osiguranja radne populacije. Obuhvatnost osiguranja može se mjeriti na više načina. Odnos osiguranika i ukupnoga broja radno aktivnih (zaposlenih

i nezaposlenih) naziva se obuhvat gospodarski aktivne populacije, dok udio osiguranika u ukupnoj populaciji od 15 do 65 godina predstavlja obuhvat radnoga kontingenta stanovništva.

Mirovinski sustav koji je financijski održiv i s primjerenom zamjenskom stopom mirovina, ali ne obuhvaća većinu stanovništva ili radne populacije, upozorava na ozbiljne propuste javne politike. Niska razina obuhvata ima više negativnih učinaka. Promatrajući ovaj problem sa socijalnoga gledišta, niska obuhvatnost, odnosno isključenost određenih radnih skupina iz mirovinskoga osiguranja, ugrožava društvenu koheziju. Radnici koji nisu uključeni u shemu mirovinskoga osiguranje osjećaju se diskriminirano u odnosu na radnike čiji se doprinos za mirovinsko osiguranje uplaćuje. Ako je uplaćivanje doprinosa za mirovinsko osiguranje zakonska obveza poslodavca, neuplaćivanje doprinosa znači eksplicitno gubljenje jednoga od osnovnih radnih prava. Neosporno je da participiranje u mirovinskome osiguranju predstavlja važan dio formalizacije radne snage, što znatno pridonosi poboljšanju općih uvjeta za radnike, rastu produktivnosti i gospodarskomu rastu, a u isto vrijeme osigurava društvenu koheziju. Osim činjenice da sustav mirovinskoga osiguranja koji ima nisku razinu obuhvata ostavlja mnoge izvan sustava mirovinskoga osiguranja, niska obuhvatnost ima negativne posljedice i na funkcioniranje i samu financijsku održivost sustava mirovinskoga osiguranja. Naime niska razina obuhvatnosti radnoga kontingenta često određuje nisku stopu ovisnosti sustava (*dependency ratio*) ili relativno nizak broj osiguranika naspram broja umirovljenika. S obzirom da je proširenje obuhvata radne populacije prilično zahtjevan posao, jedna od najučestalijih mjera popravljivanja ovoga ravnovjesja uključuje pooštavanje kriterija za stjecanje mirovine i podizanje dobne granice za umirovljenje.¹ Ove su mjere često nepopularne i nailaze na neodobravanje predstavnika radničkih sindikata i šire populacije.

Unatoč očekivanjima tržišno orijentiranih zagovornika reformā mirovinskoga osiguranja za uvođenje sustava kapitalizirane štednje, koji su bili prilično prominentni posljednjih desetljeća dvadesetoga stoljeća,

¹ Podizanje dobne granice za umirovljenje često je nužno zbog sve izraženijega trenda produženja životnoga vijeka.

nije dokazano da tip mirovinskoga osiguranja može bitno utjecati na obuhvatnost. Većina je stručnjaka smatrala da se obuhvatnost mirovinskoga osiguranja može proširiti uvođenjem sustava kapitalizirane štednje i definiranih doprinosa jer je u ovome tipu mirovina ostvarivanje prava na mirovinu jasnije vezano za uplaćivanje doprinosa nego što je slučaj u sustavu tekuće raspodjele i definiranih davanja u kojem su naglašeniji čimbenici preraspodjele i solidarnosti. Istraživanja provedena nakon mirovinskih reformā u zemljama Latinske Amerike ukazuju na to da tip mirovinskoga osiguranja ne utječe na obuhvatnost sustava jer je u ovim zemljama nakon uvođenja reformā došlo do pada obuhvatnosti, a ne, kako se očekivalo, do njegova povećanja (vidi Holzmann – Packard – Cuesta, 2000; Van Ginneken, 2003; James, 2001).

Svi se teoretičari slažu da jedan od osnovnih uzroka smanjenja obuhvatnosti predstavlja povećanje nezaposlenosti ili, bolje rečeno, pad službene uposlenosti. Ovo je posve logično zato što se u većini zemalja za nezaposlene radnike ne plaćaju doprinosi. Međutim povećanje nezaposlenosti nije jedini razlog smanjena obuhvatnosti.

Glavni stručnjaci Svjetske banke za mirovine (Estelle, 2001; Holzmann – Packard – Cuesta, 2000) smatraju da je stupanj gospodarskoga razvoja jedna od osnovnih odrednica obuhvatnosti mirovinskoga osiguranja te se razina dohotka po glavi stanovnika može uzeti kao odličan prediktor razine obuhvata. U zemljama s niskim dohotkom po glavi stanovnika, kao na primjer u Indiji i Šri Lanki, obuhvatnost radne populacije iznosi 10%, dok je u zemljama visokoga dohotka ona gotovo 100%. Slijedeći istu logiku, može se zaključiti da se razina obuhvata mijenja u korelaciji s promjenama rasta ili pada bruto domaćega proizvoda zemlje, odnosno razine dohotka po glavi stanovnika.

Estelle James (2001) smatra da znatnije proširenje obuhvata u zemljama s niskim dohotkom nije moguće niti poželjno. Naime razina obuhvata ponajprije je uvjetovana strukturalnim čimbenicima, i to poglavito nedovoljnim kapacitetom državnoga aparata da prikupi doprinose, posebno od malih poduzeća i samozaposlenih. Nadalje, zemlje s niskom razinom dohotka po glavi stanovnika u pravilu imaju izraženu sivu ekonomiju. Takozvani rad na crno najčešće predstavlja racionalan izbor za

mnoge i „utočište“ od plaćanja visokih poreza i doprinosa. Mnoga mala i srednja poduzeća, kao i radnici, osuđeni su na rad u sivoj ekonomiji, kako zbog niskoga dohotka koji ostvaraju tako i zbog visokih troškova registriranoga rada, odnosno visokih poreza i doprinosa što ih je nametnula država. Nadnice i plaće zaposlenih u neregistriranome gospodarstvu u pravilu su niske i ovi ljudi uglavnom žive na granici siromaštva. U takvim uvjetima korištenje cijele nadnice na zadovoljavanje osnovnih životnih potreba predstavlja racionalan izbor. Širenje obuhvata mirovinskoga osiguranja u ovakvim je uvjetima nerealno.

Niska razina obuhvata sustava mirovinskoga osiguranja rezultira manjkom sredstava u mirovinskome fondu i implicira nisku mogućnost dijeljenja rizika, što za posljedicu često ima povećanje stope doprinosa. S druge strane povećanje stope doprinosa kao i drugih poreza u zemljama u razvoju često uzrokuje znatno smanjenje porezne osnovice (Gruber, 1995; World Bank, 1996), odnosno uzrokuje povećanje broja radnika u neslužbenome sektoru i smanjenje službene zaposlenosti. Ovo čini začarani krug u mnogim zemljama u razvoju, u kojima su često visoki porezi na plaću i visoki doprinosi za mirovinsko osiguranje, što je po mišljenju novoklasičnih ekonomista jedan od glavnih uzroka poreske evazije i znatne zastupljenosti sive ekonomije u ovim zemljama.

Općenito, veličina i dinamika neslužbenoga sektora pruža razne mogućnosti evazije. U mnogim nerazvijenim zemljama s niskom razinom dohotka neslužbeno tržište rada kudikamo je dinamičnije i učinkovitije od službenoga tržišta rada koje je rigidno zbog zahtjevne legislative. U zemljama gdje neslužbena ekonomija čini znatan dio ukupne gospodarske aktivnosti mirovinsko osiguranje obvezatnoga prvog i drugog stupa efektivno se svodi na treći stup i time poprima značajke dobrovoljnoga osiguranja (Holzmann – Packard – Cuesta, 2000).

2. Metodologija istraživanja

Cilj je ovoga istraživanja na primjeru sustava mirovinskoga i invalidskoga osiguranja u Bosni i Hercegovini ispitati primjenjivost teorije stručnjaka Svjetske banke po kojoj je stupanj obuhvata mirovinskim

osiguranjem u pozitivnoj korelaciji s razinom bruto domaćega proizvoda po glavi stanovnika. Obzirom da je za izračun razine obuhvata nužno imati starosnu strukturu stanovništva, korelacijska je analiza urađena samo za prijeratno razdoblje, dok je za poslijeratno razdoblje bilo moguće uraditi samo procjene i analize obuhvata entitetskih sustava mirovinskoga i invalidskoga osiguranja. Usto korelacijska analiza bruto domaćega proizvoda po glavi stanovnika i razine obuhvata mirovinskoga osiguranja za poslijeratno razdoblje nije mogla biti urađena zbog toga što imamo mali broj parova.

Korelacijska analiza stope obuhvata radne populacije i društvenoga dohotka po glavi stanovnika za razdoblje od 1970. do 1990. i za razdoblje od 1970. do 1989. godine urađena je na temelju statističkih podataka o broju umirovljenika, zaposlenih i visini društvenoga proizvoda uzetih iz statističkih godišnjaka SRBiH, kao i demografske statistike. Cjeloviti rezultati korelacijske analize nalaze se u Prilogu A. Za obračun društvenoga proizvoda po stalnim cijenama uzete su cijene proizvođača iz 1972. godine. U vrijeme socijalističke Jugoslavije kao mjera gospodarske aktivnosti u zemlji, odnosno u svakoj republici, društveni proizvod i narodni dohodak obračunavao se prema proizvodnoj metodi, tj. polazilo se od proizvođačkih jedinica.

Rezultati korelacijske analize ukazuju na povezanost ovih dviju varijabla, odnosno potvrđuju prethodno iznesenu teoriju po kojoj stopa obuhvata mirovinskoga osiguranja pozitivno korelira s razinom bruto domaćega proizvoda, odnosno razinom dohotka po glavi stanovnika.

Obuhvat mirovinskoga i invalidskoga osiguranja za poslijeratno razdoblje procjenjivao se na temelju procjene starosne strukture stanovništva Ankete o radnoj snazi i podataka o broju osiguranika dobivenih od entitetskih nositelja osiguranja. Naime Zavod za statistiku Republike Srpske nema procjenu starosne strukture stanovništva te je, prema njihovoj sugestiji, za ovu svrhu rabljena procjena starosne strukture stanovništva Ankete o radnoj snazi (2006., 2007. i 2008.). Bez obzira što za Federaciju BiH postoji procjena starosne strukture stanovništva, za ovu su svrhu rabljeni podatci Ankete o radnoj snazi za oba entiteta – kako bi rezultati bili usporedivi.

Međutim treba imati na umu da se procjena ukupnoga stanovništva Ankete o radnoj snazi znatno razlikuje od procjene broja stanovnika agencija za statistiku. Naime službena statistika procjenjuje da u BiH živi 3,83 milijuna osoba, dok Anketa o radnoj snazi BiH stanovništvo procjenjuje na 3,21 milijun stanovnika. Kako procjene stanovništva ne mogu zamijeniti podatke iz popisa stanovništva, nepotrebno je naglašavati da sve procjene stanovništva treba tretirati sa zadržkom.

3. Obuhvat mirovinskoga i invalidskoga osiguranja u socijalističkome razdoblju

Uvidom u podatke o broju umirovljenika u prijeratnome razdoblju² evidentno je da je stopa obuhvata mirovinskoga osiguranja radnoga kontingenta stanovništva u socijalističkome razdoblju stalno rasla. Poznato je da je u socijalističkoj Bosni i Hercegovini većina zaposlenih radila u društvenim poduzećima, dok je vrlo mali broj osiguranika dolazio iz reda samozaposlenih i poljoprivrednika. Problem namjernoga umanjenja osnovice plaće kako bi se platio manji iznos doprinosa i poreza bio je moguć jedino u privatno zaposlenih osiguranika, iako su inspekcijske kontrole u to vrijeme bile prilično učinkovite. Međutim socijalistička poduzeća često su uplaćivala doprinose svojih radnika s kašnjenjem zbog problema u poslovanju. Namjerno odgađanje uplate bilo je učestalo 80-ih godina zbog hiperinflacije jer bi zakašnjela uplata doprinosa vremenom gubila na realnoj vrijednosti.

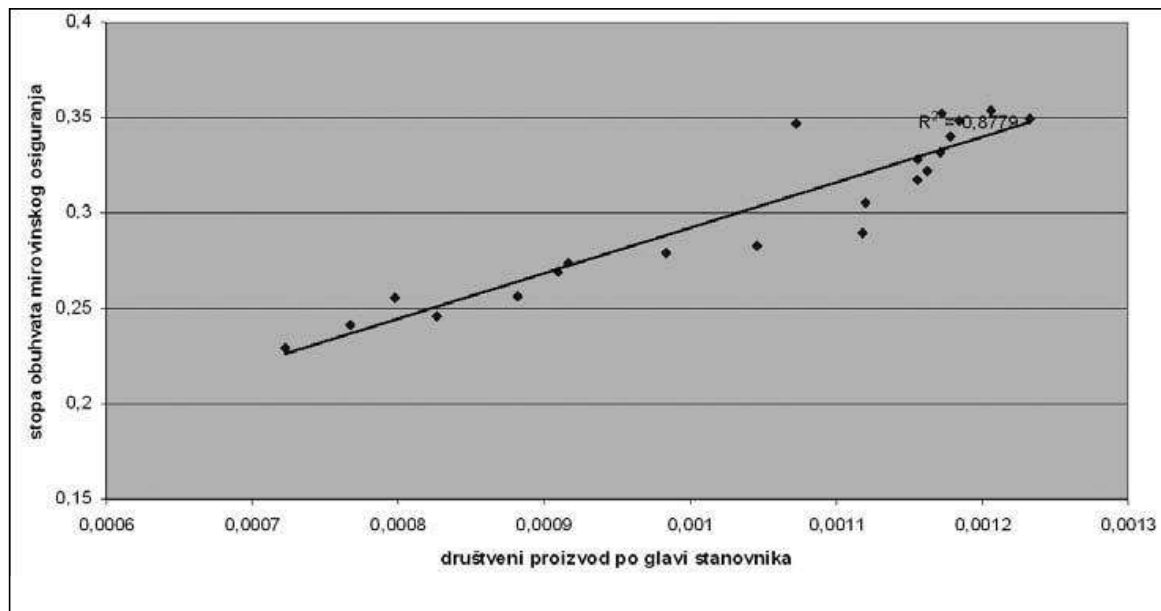
Na slici 1 prikazana je korelacija društvenoga proizvoda po glavi stanovnika i obuhvata radne populacije mirovinskim osiguranjem za razdoblje od 1970. do 1990. godine, a na slici 2 za razdoblje od 1970. do 1989. godine. Dodatni rezultati analize prikazani su u Prilogu A.

Iz slike 1 i 2 vidljivo je da u oba slučaja imamo statistički važan rezultat. Međutim iz statističkih podataka vidi se da je u 1990. godini došlo do pada društvenoga proizvoda koji nije bio praćen padom stope zaposlenosti, kao što bi se moglo očekivati prema teoriji stručnjaka Svjetske

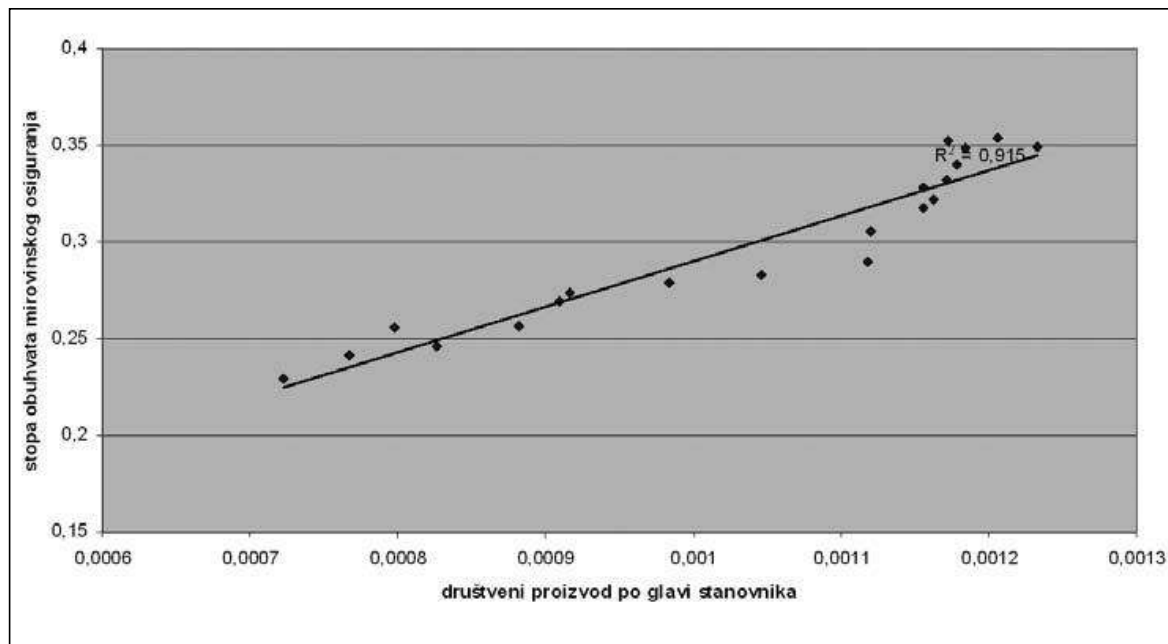
² Vidi Prilog A, tablicu 1.

banke. Zbog toga izostavljanjem ove godine u korelacijskoj analizi na slici 2 dobivamo značajniji statistički rezultat.

Slika 1: Korelacija društvenoga proizvoda po glavi stanovnika i obuhvata radne populacije mirovinskim osiguranjem u SRBiH za razdoblje od 1970. do 1990.

Slika 2: Korelacija društvenoga proizvoda po glavi stanovnika i obuhvata radne populacije mirovinskim osiguranjem u SRBiH za razdoblje od 1970. do 1989.

Iz ovoga se može zaključiti da je tržište rada u tadanjoj Bosni i Hercegovini bilo prilično rigidno jer smanjenje gospodarske aktivnosti u zemlji nije pratio pad zaposlenosti. No, bez obzira na 1990. godinu koja je iznimka, rezultati korelacijske analize na primjeru Bosne i Hercegovine u socijalističkome razdoblju potvrđuju teoriju stručnjaka Svjetske banke da zemlje s niskom razinom bruto domaćega proizvoda, odnosno dohotka po glavi stanovnika imaju nisku razinu obuhvata mirovinskoga osiguranja radne populacije. U praksi to znači da se razina obuhvata radnoga kontingenta stanovništva mirovinskim osiguranjem ne može povećati bez utjecaja čimbenika koji određuju povećanje razine društvenoga proizvoda po glavi stanovnika. To su ponajprije rast zaposlenosti i rast produktivnosti.

4. Procjena obuhvata mirovinskoga i invalidskoga osiguranja u daytonskoj Bosni i Hercegovini

Procjena obuhvata mirovinskoga osiguranja ponajprije ovisi o procjeni radne kohorte stanovništva kao i o podacima o osiguranicima. Iz donje je tablice vidljivo da postoji znatna diskrepancija između broja osiguranika i broja zaposlenih u obama entitetima. Iz tablice 2 vidi se da je broj dragovoljno osiguranih u Federaciji BiH ispod 1500 osoba, što znači da se ova znatna razlika u broju osiguranika i broju registri-ranih zaposlenih ne može atribuirati dragovoljno osiguranim osobama. Naime po tvrdnjama upućenih stručnjaka nositelja osiguranja broj osoba prijavljenih na osiguranje sadrži znatan broj osoba koje ne plaćaju osiguranje, ali nisu odjavljeni te se stoga vode kao osiguranici. Također se za mnoge osiguranike plaća osiguranje, ali nositelji osiguranja to ne mogu znati sve dok se ne provede obrazac M4 koji obveznik plaćanja doprinosa treba dostaviti na kraju godine.³ Prijave obrazaca M4 naj-češće kasne. Isto tako podatci o broju zaposlenih koje vode entitetski zavodi za statistiku ne mogu se uzeti bez zadržke zato što se mnogim

3 Obrazac M4 bio je u uporabi sve do 1. siječnja 2011. u Federaciji BiH, odnosno 1. siječnja 2010. u Republici Srpskoj, kada počinje raditi jedinstveni registar evidentiranja doprinosa u entitetskim poreznim upravama.

zaposlenima doprinosi za socijalno osiguranje, pa tako i za mirovinsko i invalidsko osiguranje, neredovito plaćaju.

Uzimajući u obzir problem ulaznih podataka, dobivamo procjenu obuhvata radne populacije mirovinskim osiguranjem koju zbog prethodno navedenih razloga treba uzeti sa zadržkom. Procjena stope obuhvata urađena je na temelju podataka o osiguranicima koji su, kako je prethodno navedeno, previsoki i daju visok nazivnik i procjene radne kohorte stanovništva Ankete o radnoj snazi, koja nudi procjenu najnižega broja stanovnika u zemlji te predstavlja nizak djeljenik. Zbog toga je dobivena stopa obuhvata prilično optimistična, bez obzira na činjenicu što je rezultat nizak.

Stope obuhvata od približno 36% u Federaciji BiH i 43% u Republici Srpskoj u 2008. godini svakako su niske, ali su više od stopa obuhvata prijašnjih godina. Iz tablice 1 vidi se da je najveći rast broja osiguranika u obama entitetima od 2006. godine, što znači da je stopa obuhvata za ranije godine bila niža od 31% u Federaciji i 38,05% u Republici Srpskoj.

Tablica 1: Osiguranici, zaposleni i stopa obuhvata mirovinskim osiguranjem

Godina	Federacija BiH				Republika Srpska			
	osigurani	zaposleni	st. 15-64	stopa*	osigurani	zaposleni	st. 15-64	stopa ⁵
2002.	423.708	390.201	-		284.497	233.718	-	
2003.	432.520	401.137	-		288.659	236.438	-	
2004.	432.895	388.310	-		286.984	236.239	-	
2005.	435.658	388.413	-		281.928	242.624	-	
2006.	447.562	389.601	1.443.000	31%	289.214	248.139	760.000	38,05%
2007.	475.768	413.676	1.437.000	33,1%	304.956	258.236	762.000	40,02%
2008.	488.160	430.745	1.366.000	35,7%	311.362	259.205	717.000	43,42%

Iz tablice koja slijedi vidi se da je većina osiguranika u Federaciji BiH u radnome odnosu, dok je svega oko 10% obrtnika. Samostalna zanimanja, koja čine odvjetnici, svećenici, umjetnici i ostali, prijavljeni

4 Stopa obuhvata mirovinskim osiguranjem predstavlja postotak broja osiguranika na mirovinsko i invalidsko osiguranje u kontingentu radne populacije od 15 do 64 godina. Izvori: Federalni zavod za mirovinsko i invalidsko osiguranje, Fond MIO RS-a, Anketa o radnoj snazi (2008.) i vlastiti izračun.

su u iznimno malome broju na osiguranje. Unatoč činjenici da, prema procjenama Ankete o radnoj snazi, većina zaposlenih radi u području poljoprivrede, iznimno mali broj poljoprivrednika prijavljeno je na osiguranje.

Tablica 2: Osiguranici u Federaciji BiH – osnova stjecanja osiguranja⁵

God.	U radnom odnosu	Samostalna zanimanja	Obrtnici	Poljoprivrednici	Dragovoljno osigurani	Ukupno
2002.	385.996	259	35.934	13	1.394	423.708
2003.	392.845	248	38.068	22	1.290	432.520
2004.	391.801	255	39.463	34	1.291	432.895
2005.	393.790	247	40.081	81	1.423	435.658
2006.	405.067	278	40.648	144	1.351	447.562
2007.	430.712	274	43.301	86	1.338	475.768
2008.	444.434	253	41.344	72	1.387	488.160

Važno je spomenuti da u Federaciji BiH, prema podacima nositelja osiguranja,⁶ većina osiguranika – približno 35% – radi u području usluga, dok svega 20% osiguranika radi u prerađivačkoj industriji. Ukupno 24% osiguranika radi u zdravstvu, obrazovanju i javnoj upravi, odnosno primaju plaće iz proračuna. Kako ova grupa osiguranika ima najviši prosjek plaća,⁷ procjenjuje se da jedna trećina svih prihoda u mirovinski fond dolazi iz javnih proračuna. Općenito, najniže su plaće u prerađivačkoj industriji, dok najviši prosjek plaća ima javna uprava.

Kako znamo da je prosječna neto plaća aritmetička sredina iznosa svih prijavljenih plaća, možemo zaključiti da je razina prijavljenih plaća prilično niska i ukazuje na problem evazije plaćanja doprinosa pomoću deklariranja niže plaće, odnosno niže osnovice osiguranja, a kako bi se platio niži iznos doprinosa i poreza. Poznato je da isključivo osiguranici čije se plaće financiraju iz proračuna, zatim oni koji rade u bankama i predstavništvima stranih tvrtki imaju prijavljene plaće prema stvarnoj a ne umanjenoj osnovici osiguranja, što znatno popravljaju prosjek.

⁵ Izvor: Federalni zavod MIO Mostar

⁶ Vidi prilog B, tablicu 2.

⁷ Vidi FEDERALNI ZAVOD ZA STATISTIKU, „Prosječna mjesečna neto plaća o zaposlenom, po djelatnosti“, *Statistički godišnjak/ljetopis 2009.*

Može se zaključiti da je obuhvat radne kohorte mirovinskim i invalidskim osiguranjem u obama entitetima nizak iako procjena obuhvata iz tablice 1 ukazuje na veću stopu obuhvata u Republici Srpskoj u odnosu na Federaciju BiH. Također iz Priloga B, tablice 1 vidimo da je bruto domaći proizvod po glavi stanovnika veći u Republici Srpskoj negoli u Federaciji BiH, što bismo trebali i očekivati prema teoriji stručnjaka Svjetske banke. Bez obzira što zbog upitnih ulaznih podataka i nedovoljnoga broja parova nije bilo moguće uraditi korelacijsku analizu stope obuhvata mirovinskoga osiguranja i bruto domaćega proizvoda po glavi stanovnika, dobiveni rezultati procjene za razdoblje od 2006. do 2008. ipak indiciraju povezanost ovih dviju varijabla.

Međutim sa sigurnosti možemo ustvrditi da je obuhvat osiguranjem najniži u zaposlenika u poljoprivredi, obrtnika i slobodnih zanimanja. Usto problem umanjivanja osnovice osiguranja radi plaćanja manjega iznosa doprinosa i poreza izražen je u svih osiguranika, osim onih čije se plaće financiraju iz proračuna i maloga broja uposlenih u profitabilnim tvrtkama s udjelom državnoga kapitala (elektroprivrede, telekomunikacije itd.) te uposlenih u bankama i stranim predstavništvima.

Zaključno razmatranje

Ključno pitanje za dugoročnu održivost mirovinskih sustava u Bosni i Hercegovini problem je niske razine obuhvata mirovinskoga osiguranja, odnosno niska razina službene zaposlenosti. Niska razina gospodarskih ulaganja, niska razina zaposlenosti, rad na crno i općenito porezna evazija uzrokuju nisku razinu obuhvata mirovinskoga osiguranja. Analiza stope obuhvata mirovinskoga osiguranja i društvenoga proizvoda po glavi stanovnika, rađena na temelju podataka za razdoblje od 1970. do 1990. godine, pokazuje pozitivnu korelaciju ovih dviju varijabla. Rezultat ovoga istraživanja potvrđuje teoriju stručnjaka Svjetske banke (James, 2001, Holzmann – Packard – Cuesta, 2000) po kojoj nisku razinu obuhvata mirovinskoga osiguranja imamo u zemljama s niskom razinom bruto domaćega proizvoda po glavi stanovnika i *vice versa*. Naime razina bruto domaćega proizvoda jedan je od najčešće rabljenih pokazatelja

za mjerenje gospodarske aktivnosti u zemlji. To znači da u Bosni i Hercegovini ne možemo očekivati povećanje stope obuhvata mirovinskoga osiguranja dok se ne povećaju ulaganja i razina gospodarske aktivnosti u zemlji, što će uzrokovati povećanje stope zaposlenosti te samim time i stope obuhvata.

Ključni problem niske razine obuhvata mirovinskoga osiguranja u Bosni i Hercegovini problem je tržišta rada i sive ekonomije. S obzirom da je mirovinsko osiguranje tekuće raspodjele vezano za radni odnos i uplatu doprinosa, mnogi čiji je rad neregistriran nisu obuhvaćeni osiguranjem. Zbog niskoga dohotka mnogi osiguranici više vrjednuju veći dohodak i potrošnju u sadašnjosti nego osiguranje dohotka u budućnosti. Ovakav stav radnika, odnosno osiguranika naspram socijalnoga osiguranja, osim egzogenih čimbenika, čini jedan od osnovnih uzroka evazije doprinosa. U ovakvim uvjetima obvezno mirovinsko i invalidsko osiguranje tekuće raspodjele, koje je u Bosni i Hercegovini organizirano na entitetskoj razini, u mnogim segmentima gospodarstva, a posebice u privatnome sektoru, najčešće poprima značajke dobrovoljnoga osiguranja. Naime poslodavci, a često i sami radnici, nisu voljni uplaćivati doprinose ili ih uplaćuju prema najnižoj osnovici. Ovaj je problem izraženiji zbog neučinkovitosti entitetskih poreznih uprava koje su mjerodavne za prikupljanje doprinosa i trebaju osigurati redovitu naplatu doprinosa, posebno od registriranih poduzeća.

U uvjetima niske razine obuhvata obveznoga mirovinskog i invalidskog osiguranja, koje zbog navedenih problema niske razine gospodarske aktivnosti te udjela sive ekonomije i rada na crno u ukupnoj gospodarskoj aktivnosti i zaposlenosti ima karakteristike dobrovoljnoga mirovinskog osiguranja, iluzorno je planirati reforme sustava mirovinskoga osiguranja zasnovane na uvođenju obveznoga osiguranja kapitalizirane štednje. Naime ako država, ili u našem slučaju mjerodavna entitetska razina vlasti, nije sposobna osigurati primjereno funkcioniranje obveznoga mirovinskog osiguranja tekuće raspodjele pomoću redovitoga prikupljanja doprinosa od sviju koji su ekonomski aktivni, odnosno rade, onda to ne će biti kadra niti u sustavu obvezne ili dobrovoljne kapitalizirane štednje.

Niska razina obuhvata radne populacije podrazumijeva nisku buduću razinu obuhvata starijih osoba mirovinskim osiguranjem. Ako samo jedan dio povlaštenoga stanovništva ostvaruje pravo na mirovinu, dok mnogi drugi zbog nedovoljnoga broja staža osiguranja, rada na crno, niskoga dohotka ne mogu ostvariti to pravo, postavlja se pitanje opravdanosti postojanja sustava mirovinskoga i invalidskoga osiguranja. Upravo će zbog tih razloga mjerodavne vlasti u budućnosti trebati razmotriti mogućnost uvođenja socijalne mirovine za osobe iznad 65 godina starosti ili čak starije osobe, a kako bi se od siromaštva zaštitile najosjetljivije kategorije stanovništva. Određivanje dobne granice za socijalnu mirovinu pitanje je političke odluke i finansijskih mogućnosti proračuna. Socijalne mirovine trebaju se financirati iz općih poreza, odnosno proračuna, uz primjenu dohodovnog ili imovinskoga cenzusa kako bi se sredstva usmjerila prema najugroženijim kategorijama.

Literatura

- AGENCIJA ZA STATISTIKU BiH (2008), *Anketa o radnoj snazi – konačni rezultati*, tematski bilten 10, Sarajevo.
- CRNJAC PAUKOVIĆ, V. (2005) „Europski zakonik o socijalnoj sigurnosti i najniži standardi mirovinskog osiguranja“, *Mirovinsko osiguranje*, br. 12, prosinac 2005.
- JAMES, E. (2001). Coverage under Old Age Security: Programs and protection for the uninsured – what are the issues?, <www.estelle-james.com> (1. II. 2008.)
- FEDERALNI ZAVOD ZA STATISTIKU (2009) *Statistički godišnjak/ljetopis 2009*.
- FULTZ, E. – STANOVNIK, T. (ed.) (2004) *The Collection of Pension Contributions: Trends, Issues, and Problems in Central and Eastern Europe*, ILO.
- VAN GINNEKEN, W. (2003) *Extending social security: Policies for developing countries*. ESS Paper No. 13, Social Security Policy and Development Branch, International Labour Office.

-
- GRUBER, J. (1995) *The Incidence of Payroll Taxation: Evidence from Chile*, NBER Working Paper 5053.
 - HOLZMANN, R. – PACKARD, T. – CUESTA, J. (2000) *Extending Coverage in Multi-Pillar Pension Systems: Constraints and Hypotheses, Preliminary Evidence and Future Research Agenda*, World Bank Social Protection Discussion Paper Series.
 - MCGILLAVRAY, W. (2001) „Contribution Evasion: Implications for social security pension schemes“, *International Social Security Association*, Geneva, vol. 54, 4.
 - OBRADOVIĆ, N. (2010) *Mirovinski sustav u BiH i perspektive mirovinskih reformi*, doktorska disertacija.
 - ROFMAN, R. – LUCCHETTI, L. (2007) *Pension Systems in Latin America: Concepts and Measurement of Coverage*, Social Protection Discussion Paper No.0616, the World Bank.
 - *Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine za godine: 1969., 1970., 1972., 1976., 1979., 1981., 1984., 1987. i 1992.* SRBiH, Republički zavod za statistiku.
 - WORLD BANK (1994) *Averting the Old Age Crisis: Policies to protect old and promote growth*. Oxford University Press.
 - WORLD BANK BOSNIA AND HERZEGOVINA (2007) *Pension System Policy Note* <www.worldbank.ba> (4. II. 2008.)

Statistički prilog

Prilog A: Korelacijska analiza stope obuhvata mirovinskim osiguranjem i rasta društvenoga proizvoda po glavi stanovnika u SRBiH u razdoblju od 1970. do 1990. godine⁸

godina	DP ⁹	populacija	15 – 65	Radnici ¹⁰	dp/pop.	Stopa obuhvata
1970.	2678	3703000	2263999	518400	0,000723	0,228975
1971.	2873	3746111	2265176	546300	0,000767	0,241173
1972.	3027	3793000	2238419	572300	0,000798	0,255672
1973.	3163	3831000	2398042	589800	0,000826	0,245951
1974.	3413	3869000	2459642	630500	0,000882	0,256338
1975.	3553	3907000	2518020	677900	0,000909	0,269219
1976.	3614	3945000	2579982	707100	0,000916	0,274072
1977.	3925	3988000	2640599	736700	0,000984	0,27899
1978.	4205	4020000	2699646	764600	0,001046	0,283222
1979.	4535	4058000	2757504	798200	0,001118	0,289465
1980.	4587	4096000	2728132	832900	0,00112	0,3053
1981.	4766	4124256	2729862	868200	0,001156	0,318038
1982.	4851	4172000	2814512	906600	0,001163	0,322116
1983.	4865	4209000	2871871	942500	0,001156	0,328183
1984.	4973	4247000	2924024	971200	0,001171	0,332145
1985.	5048	4285000	2963790	1008000	0,001178	0,340105
1986.	5240	4251000	3002402	1049600	0,001233	0,349587
1987.	5154	4275000	3043262	1076100	0,001206	0,353601
1988.	5040	4299000	3079249	1084300	0,001172	0,352131
1989.	5119	4323000	3115236	1085300	0,001184	0,348385
1990.	4664	4347000	3039025	1054200	0,001073	0,346888

8 Izvor: *Demografska statistika od 1971. do 1991.*, *Statistički godišnjak SRBiH 1992*, *Statistički godišnjak SRBiH 1987*, *Statistički godišnjak SRBiH 1984*, *Statistički godišnjak SRBiH 1981* i *Statistički godišnjak SRBiH 1976*.

9 Društveni proizvod u cijenama iz 1972. godine (u tisućama dinara), izvor: *Statistički godišnjak SBiH 1992. godine*

10 Pretpostavljeno je da su svi registrirani radnici prijavljeni na mirovinsko osiguranje.

SUMMARY OUTPUT: za razdoblje od 1970. do 1990.

Regression Statistics	
Multiple R	0,936949
R Square	0,877874
Adjusted R Square	0,871446
Standard Error	0,014913
Observations	21

ANOVA					
	Df	SS	MS	F	Significance F
Regression	1	0,030375	0,030375	136,5767	4,05E-10
Residual	19	0,004226	0,000222		
Total	20	0,034601			

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	0,053716	0,021403	2,509762	0,021297	0,008919	0,098512	0,008919	0,098512
X Variable 1	238,3513	20,39526	11,6866	4,05E-10	195,6636	281,0391	195,6636	281,0391

SUMMARY OUTPUT: za razdoblje 1970 – 1989

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0,956572
R Square	0,915031
Adjusted R Square	0,91031
Standard Error	0,012364
Observations	20

ANOVA						
	<i>Df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	0,029632	0,029632	193,8415		4,46E-11
Residual	18	0,002752	0,000153			
Total	19	0,032383				

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	0,054576	0,017746	3,07538	0,006521	0,017293	0,091859	0,017293	0,091859
X Variable 1	235,7131	16,93013	13,9227	4,46E-11	200,1442	271,2819	200,1442	271,2819

Prilog B

Tablica 1: Ključni makroekonomski pokazatelji 2003. – 2008.¹¹

Bosna i Hercegovina	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Nominalni BDP BiH (u milijunima KM)	14.505	15.786	16.928	19.121	21.647	25.100
Stopa rasta BDP-a u % (BiH)	3,0	6,27	3,92	6,88	5,97	5,5
BDP <i>per capita</i> BiH	3.773	4.095	4.391	4.945	5.634	6.531
Republika Srpska						
Nominalni BDP FBiH (u milijunima KM)	8.268	10.321	10.831	12.146	13.735	15.230
BDP <i>per capita</i> FbiH	2.912	3.625	3.803	4.269	4.872	5.492
Federacija BiH						
Nominalni BDP RS (u milijunima KM)	4.430	5.008	5.762	6.543	7.350	8.489
BDP <i>per capita</i> RS	3.050	3.454	3.984	4.533	5.106	5.906
Indeksi						
Stopa inflacije (%)	0,6	0,40	3,75	6,12	1,50	7,40
Saldo tekućega računa (%BDP)		-16,33	-17,33	-7,87	-10,41	-14,64
Doznake iz inozemstva (u milijunima KM)	2.860	3.138	3.206	3.472	3.864	3.606

Tablica 2: Osiguranici prema grani djelatnosti¹²

Godina	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
2002.	8.697	16.704	96.445	13.563	27.805	124.355	55.242	32.185	27.577	21.135
2003.	8.858	16.675	97.289	13.295	27.014	131.653	54.887	33.131	27.976	21.742
2004.	9.025	16.537	95.272	13.111	26.965	137.444	50.098	33.925	28.154	22.364
2005.	9.218	16.596	91.353	12.976	27.232	142.727	49.278	34.600	28.574	23.104
2006.	9.380	16.414	91.477	13.157	28.550	149.073	50.197	35.720	29.366	24.228
2007.	9.084	16.322	97.161	13.244	31.687	167.455	48.919	36.704	29.700	25.492
2008.	9.064	16.330	97.237	13.505	32.315	174.975	49.886	37.763	30.736	26.349

¹¹ Izvor: Centralna banka BiH, Federalni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku

¹² Izvor: Federalni zavod za mirovinsko i invalidsko osiguranje

Šifra 01 – Poljoprivreda, lov, šumarstvo, ribarstvo

Šifra 02 – Rudarstvo

Šifra 03 – Prerađivačka industrija

Šifra 04 – Snabdijevanje električnom energijom, plinom i vodom

Šifra 05 – Građevinarstvo

Šifra 06 – Trgovina, ugostiteljstvo, poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge, finansijsko posredovanje, promet, skladištenje, veze i ostale usluge

Šifra 07 – Javna uprava i obrana, obvezno socijalno osiguranje

Šifra 08 – Obrazovanje

Šifra 09 – Zdravstvo i socijalna skrb

Šifra 10 – Ostalo

PROBLEMS OF PENSION AND DISABILITY INSURANCE COVERAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Low level of pension and disability insurance coverage in Bosnia and Herzegovina is one of the crucial issues related to sustainability of the systems. The immediate consequence of low level coverage is loss of contribution revenue which triggers all the negative consequences of unfavorable ratio of contributors towards pensioners. Moreover, low coverage is one of the major indicators of social exclusion of a large number of elderly people in the future and social exclusion of working population at present. The World Bank experts claim that countries with low level of gross domestic product per capita have low level of pension insurance coverage and vice versa. This theory is tested and confirmed by correlation analysis of pension system coverage rate and gross domestic product per capita in Bosnia and Herzegovina for period from 1970 to 1990. Estimate and analysis of coverage for the post war period was done on the basis of pension system data and Labor Market Survey population estimate. Low level of pension system coverage in Bosnia and Herzegovina is conditioned upon low level of economic activity which is reflected in low level of registered employment, large scale of unregistered work and common custom of declaring lower salary for the purpose of paying less taxes and social contributions. Negative effects for the pension and disability insurance systems are multiple and long term.

Key words: *pension system coverage, obligatory PAYG pension and disability insurance system, contribution evasion*